

*Méreiné Berki Boglárka –
Málovics György – Mihály Melinda**
**Rendszerszintű átalakulás helyett
szakpolitikai reform?**

A részvételi akciókutatás társadalmat átalakító ereje és annak korlátai egy megyei jogú város deszegregációs szakpolitikájának tapasztalatain keresztül**

Az európai roma lakosságnak történelmi megbélyegzéssel, szegregációval és mélyszegénységgel kell szembenéznie (Powell–van Baar, 2019). Magyarországon és általánosabban véve Kelet-Közép-Európában a térbeli szegregáció gyakori jelenség, mely következtében sokszor etnikailag homogén roma településrészek jönnek létre városi környezetben (Kemény et al., 2004; Ladányi, 2012; Steger, 2007). Egy közelmúltban készült tanulmány szerint mintegy 1633 etnikailag szegregált településrész van Magyarországon, melyek a magyar lakosság megközelítőleg 3%-ának, illetve 300 000 romának adnak ott-hont (Domokos–Herczeg, 2010).

A roma szegregációt és társadalmi marginalizációt a munkával (van Baar, 2012; Szőke, 2015), lakhatással (Maestri, 2017; Bessone et al., 2014) és iskoláztatással (Paniagua-Rodríguez–Bereményi,

* A szerzők PhD fokozattal rendelkeznek, Méreiné Berki Boglárka és Málovics György a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpontjának, míg Mihály Melinda a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézetének munkatársa. A kézirat lektorai Pataki György és Kocsis Tamás voltak. (A kézirat beérkezett: 2020.12.11. Elfogadva: 2021.12.22. Megjelent: 2022.02.15.)

** Méreiné Berki Boglárka hozzájárulása a tanulmányhoz az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával, az ÚNKP-20-4 – Tudománnyal fel! Felsőoktatási Doktorvárományosi és Posztdoktori Kutatói Ösztöndíj – doktorvárományos kategóriában elnyert pályázat keretén belül készült, Málovics György hozzájárulását a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta, Mihály Melinda hozzájárulása a „Marginalizált tértapasztalatok az egyenlőtlen földrajzi fejlődés kontextusában” című, 138713-as számú projektben az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K_21 pályázati program finanszírozásában valósult meg. Jelen tanulmány az International Journal of Action Research (IJAR) című folyóiratban 2021-ben megjelent cikknek (<https://doi.org/10.3224/ijar.v17i1.05>) a Kovász lektorálási folyamatának javaslatai alapján átdolgozott változata. A szerzők köszönik mind az IJAR, mind a Kovász folyóirat lektorainak a megjegyzéseiket és az építő jellegű javaslataikat, melyeket igyekeztek beépíteni a tanulmány jelen verziójába.

2019) kapcsolatos diszkriminatív politikák is erősítik. Részvételi akciókutatókként úgy hisszük, hogy e helyzet politikai beavatkozást igényel „*az elnyomó társadalmi feltételek megváltoztatásának és egy egyenlőbb társadalom létrehozásának érdekében*” (Zhao, 2015, 178. o.). Ezek az elnyomó mechanizmusok rendszerszinten tetten érhetőek, például társadalmunk patriarchális jellegében, az intézményi rasszizmusban vagy a kapitalizmus és a neoliberalizmus természetét és embereket kizsákmányoló jellegében. Mivel a kihívás rendszerszintű, több kell pusztán az elnyomott és kirekesztett roma lakosok egyéni helyzetének javításánál. A társadalmi és környezeti igazságosság eléréséhez rendszerszintű változtatásra, a meglévő társadalmi-gazdasági struktúrák átalakítására van szükség (Hopwood et al., 2005; Avelino et al., 2019; Bradbury et al., 2019).

Az átalakulás (transzformáció) központi fogalom a részvételi akciókutatásban (RAK) (Coghlan–Brydon-Miller, 2015; Bradbury et al., 2019). A szakirodalom „*tele van a forradalmi változás és társadalmi átalakulás retorikájával*” (Smith et al., 2010, 409. o.). Gyakran nem egyértelmű azonban, hogy mit is kell érteni „átalakulás” alatt, mivel a kutatók ezzel a kifejezéssel utalnak mind a fokozatos társadalmi reformokra, mind pedig a radikálisabb, akár forradalmi átalakulásra. A problémát részben az okozza, hogy az átalakulás egyetemes fogalmi meghatározása és érvényesítése a RAK-ban ismeretelméleti szempontból lehetetlen, mivel a fogalom értékekkel átitatott. Az, hogy egyes társadalmi szereplők mit tekintenek átalakulásnak, számos tényező függvénye lehet, mint például az egyének egymástól eltérő nézetei és tapasztalatai, illetve meghatározó lehet az a kontextus is, amelyben a szereplők közötti interakciók megvalósulnak (Panu, 2015; Greenwood, 2015). Jelen tanulmányban ezen ismeretelméleti nehézség ellenére kísérletet teszünk az átalakulás fogalmának operacionálizálására, összhangban a RAK szakirodalmán belül megjelenő átalakulás fogalommal. Vagyis a társadalmi változás kapcsán megpróbálunk precíz és valós folyamatok értékelésére is alkalmazható módon különbséget tenni társadalmi átalakulás (transzformáció) és reform között – ahol is az akciókutatás „ideájaként”, kívánatos társadalmi vízióként egyértelműen az átalakulás koncepciója és az általa felvett változások jelennek meg. *Első kutatási kérdésünk* ezzel kapcsolatos: Hogyan ragadható meg az „átalakulás” fogalma, „ideája” oly módon, hogy az a RAK által alkalmazott átalakulás fogalommal összhangban egy mélyreható, rendszerszintű, a humanizáció, társadalmi igazságosság és fenntarthatóság felé mutasson, és ne „csupán” reformista legyen, amely ugyan adott rendszeren belül kedvezőnek is értékelhető, ám ugyanakkor a meglévő hatalmi egyenlőtlenségeket akár még meg is erősítheti?

További problémát jelent az átalakulás kapcsán, hogy maguk a tényleges RAK folyamatok általában elmaradnak a RAK önmagára (azaz az együttműködési folyamatra) vonatkozó ideájától (Dillon, 2014; Letiecq–Schmalzbauer, 2012; Clover, 2011; Travers et al., 2013; L’Etang–Theron, 2011; Snoeren et al., 2012; Smith et al., 2010; Arieli et al., 2009), miszerint a RAK-ban részt vevő felek (még a leginkább marginalizált érintettek is) teljesen egyenlőként léphetnek fel, és a folyamatot teljes transzparencia és mindenkire kiterjedő részvétel/demokratikus döntéshozatal jellemzi, az egymással szolidáris szereplők/érintettek pedig a leginkább marginalizált résztvevők érdekeit is képviselik (sőt, azt képviselik elsősorban). *Második kutatási kérdésünk* e problémára vonatkozik: Hogyan hatnak a valós (szak)politikai döntéseket jellemző többszörös hatalmi egyenlőtlenségek, valamint a szakpolitikákkal kapcsolatos ellentétes közösségen belüli érdekek és megosztottság a RAK rendszerszintű átalakítást célzó erőfeszítéseinek megvalósítására a gyakorlatban?

A fenti kérdések megválaszolásához azt vizsgáljuk, hogy részvételi akciókutatásunk hogyan hatott egy romák lakta szegregátum felszámolására, a városvezetés deszegregációs szakpolitikájára és a szegregátum lakóinak érdekérvényesítési lehetőségeire. A deszegregációs szakpolitika célja papíron a társadalmi mobilitás segítése társadalmilag heterogén településrészek kialakításával és a szegénységből és megbélyegzésből való kitörést ellehetetlenítő településrészek felszámolásával. A társadalmi keveredés koncepcióját, mint a szegénység- és lakáspolitikai neoliberais megközelítést, többen is bírálják. A kritikák azon alapulnak, hogy a koncepció és a gyakorlat gyakran az elnyomás, a szegénység és a megbélyegzés mélyebb strukturális okainak kezelése nélkül támogatja a piaci alapú városi folyamatokat. A társadalmi keveredés megközelítés a „kollektív felelőtlenség” megnyilvánulásaként is értelmezhető (Slater, 2006, 753. o.): úgy szorítják ki a város és a helyi társadalom perifériáján élő embereket társadalmilag „heterogénebb” környezetbe, hogy közben semmit nem tesznek az őket sújtó strukturális társadalmi-gazdasági hátrányok ellensúlyozása érdekében. A gyakorlatban a társadalmi keveredés sokszor dzsentrifikációként valósul meg, mivel annak gazdasági előnyeiből a középosztály részesül a szegényebb társadalmi csoportok kárára (Lees, 2008). Ezen túl természetes társadalmi-kulturális kategóriaként állítja be a középosztálybeli életstílust, erőltetve azt a „*gondolatot, miszerint valahogy mindannyiunknak a középosztályba kellene tartoznunk, és mindannyian a középosztályba akarunk tartozni*” (Lees, 2008, 2463. o.). Ennek következtében a középosztályt nem csupán „*a városi szerkezetátalakítás kizárólagos érintettjeként kezeli*” (Slater, 2009, 296. o.), hanem az ettől eltérő életstílusokat

abnormálisnak, akár deviánsnak állítja be. Ezen abnormalitásért és devianciáért magukat a problémák érintettjeit okolja, anélkül hogy felvetné (1) az ezen élethelyzetek kialakulásában döntő szerepet játszó strukturális tényezőket és (2) a középosztálybeli életforma és a középosztály-orientált (szak)politika-alkotás fundamentális társadalmi és ökológiai ellentmondásait. Egy ideális beavatkozás esetében mindenképpen szükséges lenne az erre történő reflexió.

Elemzésünk célja annak megértése, hogy részvételi akciókutatásunk képes-e elindítani rendszerszintű változásokat (transzformációt), vagy csupán a társadalmi reformok elősegítéséhez tud kapcsolódni, amelyek, mivel nem reflektálnak kellőképpen a fennálló elnyomó struktúrákra, nem képesek választ adni ezekre az anomáliákra sem. Emiatt pedig gyakran csak felületes megoldásokra, tüneti kezelésekre alkalmasak, amelyek bizonyos esetekben akár konzerválhatják is a rendszerszintű problémákat. Az átalakulás koncepciójának, mint a RAK ideájának, az operacionalizálásához elemzési keretünkben az *autonómia* (libertárius kontra relációs), a *képessé tétel* (neoliberális kontra részvételi demokratikus) és a *szolidaritás* (filantropikus kontra demokratikus) hegemon és alternatív narratíváival dolgozunk. Miután kifejtjük, hogy elméleti szinten a RAK irodalommal összhangban mit értünk átalakulás (transzformáció) mint a RAK „ideája” alatt, rátérünk a fogalom operacionalizálására elemzési keretünk három pillére mentén. Ezt követően bemutatjuk részvételi akciókutatásunk kontextusát és módszertanát, valamint empirikus eredményeit a transzformációhoz való hozzájárulás szempontjából, végül az elemzési keretünk alapján reflektálunk az empirikus eredményeinkre.

Az elemzés egyértelműsége kedvéért fontos hangsúlyozni, hogy *különbséget teszünk a képessé tétel értelmezési keretei és a politikai szerepvállalás megerősítésének tényleges folyamatai mint politikai képessé tétel között*. Egyrészt a *képessé tételt elemzési keretként*, az átalakulás koncepciójának operacionalizálására használjuk, azaz annak viszonylagosan precíz bemutatására, hogy (1) mit is értünk a RAK transzformatív ideája alatt; és annak értékelésére, hogy (2) részvételi akciókutatásunk a rendszerszintű átalakulás vagy a társadalmi reform irányába hat inkább. Másfelől *a képessé tételt a politikai szerepvállalás megerősítéseként is értelmezzük (politikai képessé tétel)*, amely a RAK központi fogalma, és belső értékén kívül instrumentális értékkel rendelkezik a transzformatív változások tekintetében. Utóbbi esetben a képessé tétel a változás tényleges folyamataira utal, azaz *„a szegények eszközeinek és képességeinek bővítésére annak érdekében, hogy részt vehessenek, tárgyalhassanak, befolyásolhassák, ellenőrizhessék és felelősségre vonhassák azokat az intézményeket, melyek hatással vannak az életükre”* (Narayan, 2002, 14. o.). Jelen

tanulmányban összekapcsoljuk a képessé tétel elméleti és gyakorlati értelmezéseit (képessé tétel mint a politikai szerepvállalás megerősítése), bemutatva a kettő közötti összetett kölcsönhatásokat és azt, ahogyan a neoliberális társadalmi berendezkedés csökkentheti egy adott RAK átalakító potenciálját.

Átalakulás

Napjaink társadalmi és környezeti problémái kapcsán számos kutató (tudományterület, paradigma) és társadalmi szereplő hangsúlyozza az *átalakulás* (transzformáció) szükségességét. E megközelítés szerint a *„növekvő környezeti és társadalmi problémák a társadalom alapvető sajátosságaiban gyökereznek”* (Hopwood et al., 2005, 45. o.), így a társadalmi intézmények felületes, az alapvető működési módokat és logikákat nem megkérdőjelező *reformja* nem elégséges a feladat mértékéből adódóan, amely *„a társadalom gazdasági és hatalmi szerkezetének alapjaiból fakad”* (Hopwood et al., 2005, 45. o.). Ehelyett alulról szerveződő, a jelenlegi hatalmi központokon kívüli politikai és társadalmi cselekvésre van szükség (például kisebbségben élők, őslakos csoportok, szegénységben élők vagy nők részvételével és érdekében).

Az átalakulás a RAK egyik központi fogalma (Coghlan–Brydon-Miller, 2015; Dick, 2015; Bradbury et al., 2019), amely kulcsfontosságú cél és érték (idea) mind magának a RAK folyamatnak, mind pedig annak társadalmi hatásai vonatkozásában. E kutatási megközelítés nemcsak a tudástermelés folyamatában található, akadémiai és nem akadémiai résztvevők közötti hatalmi viszonyok megváltoztatását tűzi ki célul, hanem azt is, hogy átalakítsa azokat a *„strukturális erőket, melyek a boldogulást akadályozzák”,* és azokat a *„hatalmi dinamikákat, melyek a fenntarthatatlan úton tartanak”,* annak érdekében, hogy *„egy mindannyiunk számára szebb világot”* teremtsünk (Bradbury et al., 2019, 9. o.). A RAK keretén belül az átalakulás *normatív és strukturális* fogalom (idea): összekapcsolódik a társadalmi igazságossággal, az egyenlőtlen rendszerek, politikák, kultúrák és értékek megkérdőjelezésével és megváltoztatásával, és a „hétköznapi” szervezetek és nagyobb társadalmi intézmények működését, rendszereit, szakpolitikáit, valamint kultúráját és értékeit érintő változásokkal (Seifer–Gottlieb, 2010; Udvarhelyi, 2013). Freire átalakulási háromszöge értelmében (Schugurensky, 2015) a kívánatos változás irányának (humanizáció), valamint az ennek eléréséhez szükséges fő eszköznek (oktatás) a meghatározása mellett az átalakító jellegű cselekvés fontos eleme a politika, felismerve a progresszív változás ellen dolgozó hatalmi dinamikákat és ideológiákat, és azt, hogy a

humanizációs cél érdekében ezek ellenében küzdeni kell. Az átalakulás fogalma tehát radikális, ellenhegemón jelleggel kérdőjelezi meg a strukturális elnyomást és egyenlőtlenségeket. E megkérdőjelezésen túlmenően azonban a fogalom nem egyértelmű (nem precíz, s nem kidolgozott), amikor az átalakulás gyakorlati megvalósulásáról vagy annak hiányáról, azaz a fogalom operacionalizálásáról van szó, tényleges társadalmi változási/változtatási folyamatok értékelése kapcsán.

Kivételt jelent e tekintetben Fraser (idézi Udvarhelyi, 2013), aki a társadalmi igazságtalanságok orvoslásával összefüggésben igyekszik operacionalizálni a megerősítés (affirmative) és átalakulás (transformation) közti különbséget, és így magának a transzformációnak a koncepcióját. A megerősítő orvoslás (affirmative remedies) esetében azon kísérleteket érti, amelyek az egyenlőtlen kimenetek korrigálását célozzák meg anélkül, hogy az egyenlőtlenségeket generáló kereteket „megzavarnák” – azaz tulajdonképpen Hopwood és szerzőtársai (2005) már tárgyalt „reform” koncepciójának feleltethető meg. Az átalakító jellegű orvoslás (transformative remedies) ezzel szemben az egyenlőtlen kimeneteket az azokat okozó keretek újrastrukturálásával szeretné megszüntetni – azaz nem pusztán a végállapoton, hanem magán a folyamaton is változtatni akar. Ebben a megközelítésben az egyenlőtlenségek kapcsán a jóléti állam (mint az erőforrásokat egyenlőbben elosztó, de a politikai és gazdasági struktúrát érintetlenül hagyó rendszer) megerősítő megoldás, míg egy, a teljes termelési rendszert oly módon megváltoztató szisztéma, amely e változtatás által osztja el egyenlőbben az erőforrásokat, átalakító jellegű válasz az egyenlőtlenségek kezelésére.

Az átalakulás fogalma precíz operacionalizálásának hiányát részben az okozza, hogy a szakirodalom elméleti fókuszú megközelítése-éhez ritkán kapcsolódnak empirikus kutatások (Feola, 2015). Amikor a változási folyamatok tényleges értékeléséről van szó, a fogalmat inkább az alapvető, rendszerszintű vagy radikális változás metaforájaként alkalmazzák, annak további operacionalizálása nélkül.

Az átalakulás fogalma példák segítségével is megragadható. Avelino és szerzőtársai (2019) *leíró* jelleggel (normatív tartalom hozzárendelése, azaz a változás irányának kívánatos/nem kívánatos mi-voltának értékelése nélkül) sorolják fel a transzformatív rendszerin-novációk példájaként a kollektív társadalombiztosítási rendszerek fejlesztését, a mezőgazdaság modernizációját és az élelmiszeripar globalizációját, a multimodális mobilitás és adaptív vízgazdálkodás fejlesztését. Bradbury és szerzőtársai (2019) egy széles körű részvételi és akcióorientált egészségügyi kutatási és fejlesztési folyamatot írnak le, mint „*az átalakulást célzó akcióorientált kutatás élő példája*”

(4. o.), amely jelentősen növelte a hozzáférést bizonyos egészségügyi szolgáltatásokhoz és hatalmi kapcsolatokhoz az egészségügyi rendszeren belül. E példák változatos jellege is mutatja, hogy mennyire hatja át az átalakulás pontatlanul meghatározott fogalma a szakirodalmat, beleértve ebbe a RAK szakirodalmát is. Ahogyan Smith és szerzőtársai (2010) is írják, a *„szakirodalom tele van a forradalmi változás és a társadalmi átalakulás retorikájával”* (409. o.). A koncepció operacionalizálása azonban e ponton meg is akad, és a transzformáció e tág, elnagyolt értelmezése nem ad támpontot ahhoz, hogy precízen és egyértelműen megkülönböztessük a reformista változás felszínesebb típusait a társadalmi-gazdasági átalakulás mélyrehatóbb típusaitól – azaz operacionalizáljuk ez utóbbit.

Az átalakulás fogalma és ideája szorosan összekapcsolódik a képessé tétel fogalmával a RAK-on belül, mivel a társadalmi és gazdasági változás elkerülhetetlenül összefonódik a hatalmi viszonyok átalakulásával (Coghlan–Brydon-Miller, 2015). Ezért a RAK szakirodalma azt feltételezi, hogy a politikai képessé tétel, mint a politikai szerepvállalás, megerősítése alapvető fontosságú az átalakító jellegű társadalmi változás eléréséhez. Egy személy vagy csoport hatalommal való felruházása (a képessé tétel) *„erősíti az egyének, csoportok és közösségek képességét céltudatos döntések meghozására és a döntések kívánatos intézkedésekké történő alakítására ... [ez] a meglévő hatalmi viszonyok megértéséről és az elnyomó hatalmi struktúrákat megkérdőjelező gyakorlati intézkedésekről szól. Része az elnyomott csoportok (nők, szegénységben vagy kisebbségben élők) általi hatalomgyakorlás, mely során a döntéshozatali folyamatok hozzáértőbb résztvevőivé válnak, és ellenőrzésük alá tudják vonni környezetük erőforrásait”* (Pant, 2015; 290–291. o.). A politikai döntéshozatalt tekintve a képessé tétel a következőképpen is megfogalmazható: *„a szegények eszközeinek és képességeinek bővítése annak érdekében, hogy részt vehessenek, tárgyalhassanak, befolyásolhassák, ellenőrizhessék és felelősségre vonhassák azokat az intézményeket, melyek hatással vannak életükre”* (Narayan, 2002; 14. o.).

A következő részben megvizsgáljuk, hogyan értelmezhetők a képessé tétel, az autonómia és a szolidaritás elemzési keretei a RAK átalakulás koncepciójának és ideájának, különösen pedig a (szak)politikai döntéshozatalban előidézett átalakulás értelmezésének a vonatkozásában. Összevetjük a reformista/hegemón értelmezési kereteket a strukturális egyenlőtlenségek megkérdőjelezésére épülő radikálisabb, ellenhegemón/alternatív formákkal, bemutatva, hogyan eredményeznek e különböző fogalmi meghatározások különböző változásértelmezéseket.

Társadalmi transzformáció versus társadalmi reform

Annak érdekében, hogy különbséget tegyünk társadalmi transzformáció (amihez rendszerszintű átalakulás kapcsolódik) mint a RAK normatív „ideája” és reformista társadalmi változás között, három fogalom (autonómia, képessé tétel, szolidaritás) különböző értelmezéseit vizsgáljuk meg.

Az *autonómia* libertárius és strukturális (relációs, feminista) megközelítései szemben állnak egymással. Az (1) autonómia *libertárius* értelmezése az egyén lehetőségeit hangsúlyozza és kizárólag az egyénre és képességeire koncentrálnak, figyelmen kívül hagyva az egyéni választások társadalmi környezetét és strukturális tényezőit. Ezzel ellentétben az (2) autonómia *strukturális* értelmezése figyelembe veszi a társadalmi környezet és a társadalmi, politikai és jogi intézmények szerepét az egyéni szabadságok biztosításában vagy korlátozásában (Mackenzie, 2014a, 51. o.). *Relációs és feminista nézőpontból az autonómia* a társadalmi helyzet (pozicionalitás) kérdése is: néhány kapcsolat és környezet aránytalanul ellenséges bizonyos csoportokkal (nők, szegénységben és/vagy kisebbségben élők) szemben. A hámozódó hátrányokkal jellemezhető társadalmi, politikai, gazdasági, oktatási környezetek vagy a visszaéléssel, kényszerítéssel, erőszakkal, tiszteletlenséggel jellemezhető társadalmi kapcsolatok jelentősen akadályozhatják az önállósághoz szükséges készségek és kompetenciák kialakulását, gátolhatják azok gyakorlását (Mackenzie, 2014a, 43. o.). Az önálló élethez ezért nemcsak egyéni *képesség* és lehetőség kell, hanem az is, hogy az egyén önmagára független szereplőként tekintsen, és mások is akként ismerjék őt el (azaz megfelelő környezet szükséges) (Mackenzie, 2014a, 44. o.). Az elismerés hiánya erősen jellemző az elnyomással, kényszerítéssel vagy egyenlőtlenségekkel járó társadalmi kapcsolatokban, különösen akkor, amikor azoknak nemi, etnikai vagy testi/szellemi egészségbeli vonatkozása van. *Az autonómia kritikai megközelítése ezért a strukturális egyenlőtlenségek elleni közös fellépésre helyezi a hangsúlyt a képessé tétel meghatározásában* (Craig–Mayo, 1995, in. Avelino et al., 2019, 198–199. o.).

Hasonlóképpen, az autonómia libertárius megközelítéséhez, a képessé tétel (1) *neoliberális értelmezési kerete* a szűken vett közösségi és egyéni felelősségvállalást hangsúlyozza, figyelmen kívül hagyva például az etnikai és nemi alapú strukturális elnyomást. Így éles ellentétben áll a részvételi demokrácia elméleti keretével, amely felismeri a demokrácia reprezentatív modelljeinek korlátait, melyek hajlamosak úgy felépíteni az állami-társadalmi kapcsolatokat, hogy azok a már eleve kiváltságosokat részesítik előnyben (Maya–Boada, 2019;

Dagnino, 2011). A képessé tétel (2) *részvételi demokráciára épülő meghatározása* a strukturális elnyomásban élők jogait hangsúlyozza ahhoz, hogy részt vegyenek a közéletben, a döntéshozatali folyamatokban, amihez elengedhetetlen, hogy új és eltérő módon működjenek együtt velük a „fejlesztők” (kutatók, civil szervezetek stb.). Ebben a megközelítésben a közélet olyan tér, amelyben a konfliktus egyszerre legitim és menedzselt (Dagnino, 2011, 126. o.).

Bármely, az elnyomó struktúrák átalakítását célzó projektnek túl kell lépnie a szolidaritás (1) *filantropikus értelmezésén*, mely a személyes függőségi kapcsolatokat tartja fenn „segítő” és „segített” között, és melyekben a kedvezményezettek alárendelt pozícióban ragadnak. A *filantropikus szolidaritás* így a társadalmi hierarchiakat és meglévő egyenlőtlenségeket támogatja (Laville, 2014, 106. o.), illetve a beavatkozás paternalista formáit igazolja, melyek az uralmi (alá-fölé rendelt) és egyenlőtlenségi kapcsolatokat erősítik, és állandósítják a hierarchiakat egy közösségen belül vagy az állam és polgárai között (Mackenzie, 2014a, 55. o.). A (2) *demokratikus szolidaritás* ezzel ellentétben a védelem nem paternalista formája. A kiszolgáltatott személyeket és társadalmi csoportokat egyenlő polgárokként ismeri el, akiknek célzott segítségre lehet szükségük. Ezt alapvető jogként biztosítják, ami által elérhetik az állampolgári egyenjogúság érvényesítéséhez szükséges képességeket. A *filantropikus szolidaritással ellentétben a demokratikus szolidaritás a kedvezményezettek jogi és társadalmi egyenlőségét feltételezi, és tudatosan erősíti az egyén autonómiáját* (Laville, 2014, 106. o.).

Mindegyik esetben az egyik értelmezési keret rendszerszintű változást szorgalmaz és megkérdőjelezi a hegemon ideológiát, míg a másik, illeszkedve a hegemon ideológiákhoz, a rendszeren belül az egyénre és a szűken vett közösségre fókuszáló beavatkozásokat jelent. A rendszerszintű változás ezért csak olyan nézőpontból lehetséges, amely demokratikus szolidaritáson, az autonómia kritikai megközelítésén alapul és a részvételi demokrácia elveihez illeszkedő képessé tételre törekszik. Empirikus elemzésünkben erre az elméleti keretre alapozva nézzük meg, hogy egy konkrét részvételi akciókutatás mennyiben képes az elnyomó struktúrákba ágyazott dezeregációs (lakhatási) szakpolitikák és egy stigmatizált (elnyomott) csoport, egy roma közösség ezzel kapcsolatos érdekérvényesítési lehetőségeit átalakítani – azaz elősegíteni a szakpolitika-alkotásban a saját maga ideája irányába történő elmozdulást.

Kontextus, módszertan

Roma szegregáció a településen

A RAK helyszínéül szolgáló megyei jogú városban a romák megbélyezése hosszú időkre nyúlik vissza (Málovics et al., 2019a, 2019b). A szegregált roma településrészek a tizenkilencedik század végétől léteznek, a helyi roma lakosság többsége ma már azonban társadalmilag heterogén területeken él. Habár az utolsó nyíltan szegregált városi iskola 2007-ben bezárt, az iskolai szegregáció továbbra is problémát jelent a városban (csakúgy, mint Magyarország egészét tekintve) (Fejes–Szűcs, 2018; Ercse, 2018). Az országos tendenciákkal összhangban (Kertesi–Kézdi, 2010), a roma lakosság veszítette el először a munkáját a településen az 1989-es rendszerváltozást követően, és a helyi romákat továbbra is munkaerőpiaci diszkrimináció éri, amit a minőségi oktatás hiánya és a stigmatizáció tovább erősít.

A részvételi akciókutatásunk helyszínéül szolgáló város jelenleg két szegregált területtel rendelkezik. A városi önkormányzat ezek közül a nagyobbik terület „deszegregálását” kezdte meg 2017-ben. Ezt megelőzően a terület körülbelül 250 lakossal bírt, akik közül sokan alacsony iskolai végzettséggel rendelkeztek, a hivatalos munkavállalók aránya szintén alacsony. A szegregátum nincs nagy távolságra a városközponttól, a helyi hatóságok mégis „*határon kívüli területként*” (Harper et al., 2009) kezelik, hasonlóan a közép- és kelet-európai régió más szegregált roma településrészeihez (Steger, 2007). A szegregátum rendkívül rossz lakhatási körülményekkel és közszolgáltatási színvonallal rendelkezik (Méreiné Berki–Málovics, 2020).

RAK: folyamat, tevékenységek, a roma vezetők politikai szerepvállalásának megerősítése

A jelen tanulmányban elemzett folyamat 2010-ben indult, és mára egy számos szereplő (szegregátumbeli roma lakosok, helyi roma aktivisták és vezetők, helyi aktivista-kutatók, helyi nem roma, középosztálybeli önkéntesek, támogatók) részvételével zajló együttműködési, kutatási és aktivista elemeket egyaránt tartalmazó folyamattá nőtte ki magát, melynek célja a szegénységben élő, megbélyezett, gyakran szegregált helyi roma lakosság társadalmi mobilitásának elősegítése. A folyamat akció- és együttműködés-orientált folyamatként indult, azal a közösen kijelölt céllal, hogy tanodákat hozzunk létre és működtessünk a helyi szegregált településrészek szomszédságában, az ott élő gyermekek számára. Az elmúlt évtizedben a folyamat új együttműködési formákkal bővült, az oktatási tevékenységeken túlmenően közösségépítéssel (közösségi központok létrehozása, programok

szervezése); szociális segítségnyújtással (adományok gyűjtése és szétosztása; egyénekből és civil szervezetekből álló helyi támogató hálózatok szervezése); és politikai aktivizmussal (romák érdekképviselete az önkormányzat felé). (A folyamat részletesebb bemutatásához lásd Málóvics et al., 2021; Méreiné Berki–Málóvics, 2020).

A folyamat során mi, aktivista-kutatók folyamatosan igyekszünk felnőni a RAK megközelítése által megkövetelt etikai és praktikus szempontokhoz, úgymint: társadalmi egyenlőség és igazságosság elősegítése mind a megismerési folyamat során, mind pedig a közösségben, társadalomban; elnyomás elleni küzdelem; a perifériára szorultak társadalmi részvételének, érdekérvényesítési lehetőségeinek (képességeinek) erősítése; valamint a folyamattal kapcsolatos strukturált önreflexió (akció-reflexió fázisok szervezése).

Jelen cikk a fenti folyamatra abból a szempontból reflektál, hogy az mennyiben (volt) képes szakpolitikai átalakulás(ok)hoz hozzájárulni. A folyamat egyik vonatkozó jellemzője, hogy a helyi politizálás, szakpolitika-befolyásolás iránt a helyi roma vezetők érdeklődnek (abban ők vesznek részt), míg a helyi roma közösség tagjai (köztük a szegregátumok lakosai) rajtuk keresztül igyekeznek érvényesíteni az érdekeiket (ami egyáltalán nem ritka helyzet a helyi döntéshozatali és érdekérvényesítési folyamatokban, lásd Hickey–Mohan, 2004). A szegregátumban élők részvétele a helyi szakpolitikák befolyásolása kapcsán így képviselőként keresztül valósul meg, ahol a képviselőként belüli részvételt a közösség vezetői, a kutató-aktivisták (ketten e tanulmány szerzői közül) és a szegregált területek lakói közötti szoros, esetenként akár napi, de minimum heti szintű kapcsolattartás biztosítja.

Mi kutató-aktivisták partnerként és tanácsadóként is funkcionálunk a helyi roma vezetők számára politikai kérdésekben. Elkötelezett politikai munkájuk eredményeként a roma vezetők fokozatosan kerültek helyi szinten egyre befolyásosabb politikai pozícióba. 2010-ben a helyi Roma Kisebbségi Önkormányzat és a hozzájuk kapcsolódó egyesületek nem rendelkeztek érdemi vagyonnal vagy stabil bevételi forrással, mára azonban stabil éves jövedelmük származik városi és állami forrásokból, valamint érdemi, munkájukat segítő tulajdonnal rendelkeznek. 2013-ban az önkormányzat városi tulajdonú épületeket ajánlott fel a roma vezetőknek közösségi központok és tanodák létrehozására. 2014-től kezdve az önkormányzat egyre nagyobb összegeket kezdett el a romákat érintő ügyekre fordítani a közösségi vezetők javaslatait követően. 2017-re (a tanulmány tárgyát képező deszegregációs folyamat kezdetére) az önkormányzat „partnerségben” kezdett el dolgozni a roma vezetőkkel, ami hosszú utat jelent a kezdeti „hang nélküli” érintettként betöltött pozíciójukhoz képest.

Az együttműködési folyamatnak tehát az elmúlt évtized alatt számos hatása volt, egyrészt, ahogy láthattuk, a helyi roma vezetőket „roma ügyekben” a helyi városvezetés immár partnerként kezeli, amely tetten érhető a városi költségvetésben is. Ezeken túl a helyi roma vezetők a városvezetésen kívüli helyi középosztály hálózatainak is részévé váltak, a helyi civil szervezetekkel, oktatási intézményekkel és oktatókkal, a média munkatársaival, egyetemi szereplőkkel, helyi állami és magánvállalatokkal (beleértve a közszolgáltatókat is) és egyéb intézményekkel (például rendőrség) kialakított kapcsolatainak köszönhetően. E változások következtében a szegregátumban élő romák társadalmi-gazdasági problémáinak láthatósága és érdekérvényesítő képessége (ez utóbbi nem ellentmondások nélkül, ahogyan azt a későbbiekben bemutatjuk) a helyi közéletben növekedett.

A roma érdekérvényesítés helyi folyamatát ugyanakkor továbbra is komoly hatalmi aszimmetriák jellemzik, mind (1) a városi önkormányzat és a RAK résztvevői (kutató-aktivisták, középosztálybeli roma képviselők, a szegregátumok marginalizált lakói); mind pedig (2) a középosztálybeli roma képviselők és a szegregátumok marginalizált lakói közötti kapcsolatok vonatkozásában.¹

A politikai szerepvállalás megerősítése így egyenlőtlenül oszlik el a RAK folyamatán belül. A helyi roma vezetők a folyamatnak is köszönhetően képessé váltak, hogy a helyi önkormányzattal kevésbé egyenlőtlen kapcsolatot alakítsanak ki, miközben hozzájuk képest a szegényebb, megbélyegzett és szegregált lakosok továbbra is hang nélküli helyi érintetteknek tekinthetők a helyi önkormányzattal való viszonyukban. (A közösségi képviselők más közösségi tagokhoz képest magasabb fokú képessé válása gyakori jelenség a RAK folyamatokban, lásd Jewkes-Murcott, 1998). A képessé válás ezen eltérő mértéke a „*társadalmi és politikai környezet által*” (Pant, 2015) erőteljesen befolyásolt folyamat. A résztvevők különböző képességei összetett módon kapcsolódnak itt össze: a fizikai és mentális egészség, iskolázottság, biztonságos lakókörnyezet, jóltápláltság, étellel va-

¹ Kutató-aktivistaként fontos saját hatalmi pozíciókra is reflektálni. A „fehér privilégium” fogalma (McIntosh, 1992; Oprea–Silverman, 2019) segít pozíciónk értelmezésében. Ritkán jut a kutatók, politikai döntéshozók és aktivisták eszébe, hogy saját köreikben etnikai vagy nemi alapú elnyomás történik, mintha az egyetem, a kormány és a nem kormányzati szervezetek diszkriminációtól mentesek lennének (Oprea–Silverman, 2019, 248. o.). Kutatási gyakorlatunk szempontjából elengedhetetlen folyamatosan eltérni ettől a gyakorlattól, feladni a meritokrácia mítoszát (McIntosh, 1992), és önvizsgálatot folytatni a fehér (és férfi) privilégiumainkról. A hatalmi egyenlőtlenségek általános vizsgálatáról és a RAK folyamatra gyakorolt hatásokról a résztvevők körében lásd Málovics és szerzőtársai (2021) írását.

ló elégedettség, boldogság, közösség általi megbecsültség és a részvételi szándék és képesség a közösség társadalmi és politikai életében egymással kölcsönösen összefüggő tényezők (Mackenzie, 2014b, 49. o.). Tapasztalataink szerint a különböző nézőpontok, szándékok, képességek, a marginalizáció szintjei stb. mind szerepet játszanak ebben: minél inkább kirekesztett egy személy (csoport), annál több strukturális tényező korlátozza a szerepét a politikai döntéshozatal befolyásolásában. A mindennapi megélhetési nehézségek is a politikai aktivizmus gátjai lehetnek, ahogy azt hasonló kontextusokban folytatott RAK projektek is megállapították (Harper et al., 2009). Továbbá a roma vezetők relatív gazdasági és társadalmi előnyei is szerepet játszanak itt: ők könnyebben képesek alkalmazkodni a hegemon „fehér” normákhoz, az öltözködéstől kezdve a nyelvhasználatig, amelyek mind elősegítik a potenciálisan erősebb politikai érdekérvényesítési lehetőségeket.

A helyi roma lakosság képviselőikön keresztül politikai érdekérvényesítési képességének megerősödésében a RAK jelentős (de nem kizárólagos) szerepet játszott. Együttműködésünk a helyi roma vezetőkkel kutató-aktivistaként (szak)politikai területen számos módon valósul meg, többek között (1) tanácsadói szerep politikai kérdésekben; (2) hálózatépítési támogatás (egyetem, pedagógiai szakértők, vállalatok, civil szervezetek, média stb.); (3) segítség a városi önkormányzatnak benyújtott beadványok írásában; valamint (4) médiaszereplés támogatása és azzal kapcsolatos tanácsadás. Legalább ilyen lényeges, hogy ezeken a tényleges eredményeken kívül (beadványok, projektek, kapcsolatok, médiaszereplések stb.), a roma vezetők legitimitást is nyertek a helyi politikai döntéshozók előtt a RAK együttműködés által biztosított kulturális tőkén keresztül. Ahogy egyikük megfogalmazta: *„Egészen más, ha látják, hogy nem vagyunk egyedül, és hogy az egyetem emberei kutatást végeztek, és ez bizonyította, hogy ez meg az van. Utána már nem mondhatják, hogy ezek csak a mi buta és irreális ötleteink... Mint egy mankó egy sánta embernek, ezt jelentitek nekünk.”* (Idézet egy roma vezetőtől.) Mindez hozzájárul egy jelentősebb és megerősített helyi társadalmi és politikai pozícióhoz.

Adatgyűjtés és adatelemzés

A városvezetés a város Antiszegregációs Programja szerint 2007 óta hivatalosan is tervezi az adott szegregátum felszámolását, így ez régóta közérdeklődésre számot tartó téma a szegregált közösségen belül. 2017 óta pedig különösen központi téma a folyamat résztvevői számára. A deszegregáció a roma vezetők és kutató-aktivisták közötti

rendszeres megbeszéléseken is központi téma, különösen, amikor olyan döntésekre kerül sor, melyekben komoly gyakorlati és erkölcsi dilemmák merültek/merülnek fel. Kutató-aktivistaként szerepünk többes: azon túlmenően, hogy a roma vezetők tanácsadóiként működünk, helyi érintettként, akik felelősséget éreznek szegregált társaik (esetenként barátaik) iránt, saját véleményünket, aggályainkat is rendszeresen felvetjük a folyamattal kapcsolatban a helyi roma vezetőknek. Ez lehetővé teszi, hogy közvetítőkké váljunk a szegregátum lakosai (akikkel számos alkalommal vitattuk és vitatjuk meg a deszegregáció témáját) és a roma vezetők között. Továbbá számos családot segítettünk és segítünk a városvezetéssel folytatott tárgyalásaik, lakáspályázataik kapcsán, az önkormányzati képviselőkkel való tárgyalás vagy akár a költözés során.

A RAK folyamat részeként reflexív kutatási naplót vezetünk, feljegyzéseket készítünk a kiscsoportos megbeszélésekről, valamint számos interjút is lefolytattunk a szegregált területek lakóival és roma képviselőkkel. Az adatelemzés nem deduktív jelleggel, előre meghatározott elemzési keret szerint történt, hanem induktív jelleggel feljegyzéseink alapján minden olyan információt relevánsnak tekintettünk, amely kapcsolatban lehet kutatási kérdéseink megválaszolásával, és azokat komplexitásukban igyekeztünk beemelni az elemzésünkbe. Ez elsősorban annak érdekében történt, hogy rekonstruálhatók legyenek a jelen tanulmány szempontjából központi jelentőségű folyamatok és jelenségek: (1) a helyi roma lakosság és képviselők politikai szerepvállalásának és érdekérvényesítési lehetőségeinek változása a RAK projekten belül (a helyi politikai kontextus átalakulása a roma képviselet szempontjából), az ezzel kapcsolatos kihívások, ellentmondások és (szak)politikai következmények (2. kutatási kérdésünkhöz kapcsolódóan); valamint (2) a RAK képessége (vagy annak hiánya) a helyi deszegregációs politika átalakítására, az autonómia, a képessé tétel és a szolidaritás értelmezési kereteinek, azaz a RAK transzformatív ideájának a tükrében (1. kutatási kérdésünkhöz kapcsolódóan).

Eredmények: a helyi deszegregációs politika és kapcsolata a RAK folyamattal

A helyi deszegregációs politika változása – korábbi deszegregációs törekvések

A jelenlegi deszegregációs folyamat nem az első a város történetében. Az államszocialista időkben a roma lakosságot több alkalommal áttelepítették. Néhány esetben egyik szegregált területről egy másik

szegregált területre, máskor pedig a város heterogén részeire (Málovics et al., 2019b). Mivel retorikai és alkotmányos szempontból az 1989-es rendszerváltozás óta Magyarország demokratikus állam, amely elkötelezett lakosai emberi jogainak tiszteletben tartása mellett, így a helyi deszegregációs politika változása kapcsán ebben a periódusban zajló folyamatokra koncentrálunk. A jelen tanulmányban vizsgált deszegregációs folyamat a második a városban. 2005-ben egy másik szegregált roma településrészt, az ún. „Reptér” szegregátumot (az elnevezés oka, hogy a szegregátum a helyi reptér közelében volt található) számolta fel a helyi önkormányzat. Ez a terület 17 családnak, körülbelül 70 embernek adott otthont, akik 11 darab, 28–30 m² méretű lakásban éltek mélyszegénységben. A területen élők kiköltöztetése érdekében a városvezetés (egy egyesület bevonásával) meggyőzte a közösség tagjait arról, hogy a városon kívüli házakra, esetenként akár a várostól 60-70 kilométerre található tanyákra cseréljék szegregátumbeli lakásaikat, a költözésért készpénzes ösztönzést is ajánlva. A családok többsége nem tudott azonban alkalmazkodni az új környezethez és visszatért a városba, voltak, akik néhány hét után, mások több év elteltével (Málovics et al., 2019b). Sokan önkényes lakáshasználókká váltak a jelenleg felszámolás alatt álló szegregátumban, még kevesebb lakhatási joggal rendelkezve, mint korábban.

A Reptér önkormányzati felszámolása egyértelműen a kényszerített mobilitás (Elliott-Cooper et al., 2020) egyik típusaként értelmezhető. Bár a hatóságok nem erőszakosan kényszerítették az embereket lakóhelyeik elhagyására, az új lakókörnyezetükkel kapcsolatos irreális ígéretekkel és téves információkkal vették rá őket a távozásra. A politikai döntéshozók nem foglalkoztak az érintettek igényeivel vagy azzal, hogy tudnak-e alkalmazkodni a változáshoz, habár teljes mértékben megjósolható volt, hogy a helyi munkaerőpiachoz való hozzáférés hiánya, a társadalmi kapcsolatok megszakítása és a megbélyegzés gátolni fogja az új környezethez való alkalmazkodás folyamatát.

A jelenlegi, második deszegregációs folyamatban a város Antiszegregációs Terve szerint az önkormányzat évente két családot kívánt elköltöztetni „integrált” lakókörnyezetbe 2009 és 2029 között. A gyakorlatban azonban semmi sem történt 2017 tavaszáig, amikor is a deszegregáció sokkal gyorsabb üteművé vált. Ahogy a családokat kiköltöztették, korábbi lakásaikat lebontották: 2021 tavaszáig kilenc tömböt bontottak le a tizenhatból. A városvezetés további támogatást a kiköltözőknek nem nyújt, miután új, a korábbinál társadalmilag és etnikailag heterogénebb területre költöznek.

A RAK és a helyi deszegregációs politika jelenlegi helyzete

A jelen deszegregációs folyamat megosztja a szegregált roma közösséget (lásd alább), így a RAK folyamat ehhez kapcsolódó célokat nem foglalt magába. Ugyanakkor a deszegregáció a szegregált közösség tagjainak életét alapvetően befolyásoló folyamat, így kutató-aktivistaként egyre többször találkoztunk azzal az igénnyel mind a szegregált közösség, mind pedig a roma vezetők részéről, hogy támogatóként és tanácsadóként „lépjünk közbe” a folyamat formálásának érdekében. Így a folyamatban való kutatói részvétel különböző formákat öltött, mint (1) együttműködés roma vezetőkkel az általuk az önkormányzathoz beadott hivatalos petíciók és politikai ajánlások kapcsán; (2) a deszegregációs folyamathoz kapcsolódó problémák megbeszélése a roma vezetőkkel, illetve a közösségen belül; és (3) facilitálás egyéni deszegregációs esetek kapcsán a családok és a helyi intézmények képviselői között.

A szegregátum lakosai eltérő lakhatási helyzetben vannak, ami erőteljesen befolyásolja a deszegregációs folyamat életükre gyakorolt hatásait, és így viszonyukat a folyamathoz (lásd még Méreiné Berki–Málovics, 2020). Azok a családok, akik saját lakással rendelkeznek (tulajdonosok) vagy az önkormányzattól bérlik lakásukat (bérlők), törvény szerint jogosultak kompenzációra, ha az önkormányzat szeretné, hogy elköltözzenek. A bérlők új, jobb minőségű szociális lakást kapnak, jellemzően minimálisan magasabb bérleti díj ellenében; a tulajdonosok vagy megkapják ingatlanuk értékét (amelyből például a város „paneles” részére költözhetnek), vagy egy másik lakást/házat kapnak az előzőért cserébe. Az önkényes lakásfoglalók (például a Reptér korábbi lakosainak jelentős része), és azok, akik elvesztették hivatalos lakhatási státuszukat bérleti díj vagy rezsitartozás miatt (jogcím nélküli lakáshasználók), nem jogosultak kompenzációra. A roma vezetők érdekképviselői tevékenységének köszönhetően a városvezetés a közelmúltban elkezdett „válságlakásokat” felajánlani néhány ilyen családnak. Az önkormányzat egy olyan nem átlátható és nem transzparens kritériumrendszerrel dolgozott ki az érintettek bevonása nélkül, ami – ki nem mondott, láthatatlan módon ugyan, de – rasszizálja a lakhatási szegénységet. Az „asszimilációs ígéret”-hez²

² Az asszimilációs rezsim az államszocializmusban a „cigányságot” meghaladó, legyőzendő társadalmi entitásként tételezi, ilyen módon rögzítve annak stigmatizáló jelentéseit úgy mint: „civilizátlanság”, „piszkosság”, „fejletlenség”, „alsóbbrendűség”. Ez a rezsim nem pusztán azzal az ígérettel tartja fenn magát, hogy a cigányság elhagyható, hanem az arra irányuló törekvéseket szinte kötelezővé teszi, a stigmatizált jelentések rögzítésével pedig a cigányság mint tágabb értelemben vett politikai jelölő, nyilvános megjelenését ellehetetleníti (Kovai, 2015, 5. o.).

(Kovai, 2015, 2018) illeszkedve a jogosultság legfőbb kritériumának a lakókörnyezetbe történő beilleszkedés „képességét” határozza meg. Azok a családok kaphatnak válságglakást, akik képesek *„beilleszkedni a többségi társadalomba”*, aminek indikátorai a középosztálybeli, nem romákhoz társított normáknak való megfelelés egyes elemei: „rendezett” ház és udvar, rendszeres munkajövedelem és a gyerekek részéről megfelelő mértékű iskola- és/vagy óvodalátogatás. A kritériumrendszer egy olyan egyenlőtlen hierarchikus viszonyon nyugszik, amelynek lényege a romák felé támasztott asszimilációs elvárás. A roma vezetők véleménye jelentős befolyással bír e jogosultság megítélésében, de befolyásuk addig már nem terjed, hogy annak kritériumain változtassanak.

A deszegregációs folyamat (politika) tehát kettéosztja a helyi roma közösséget az „érdemes” (bérlők, tulajdonosok, integrációra képesek) és „érdemtelen” (önkényes lakáshasználók és jogcím nélküli, a hivatal megítélése szerint beilleszkedésre képtelen családok) szegények kategóriái mentén. Így a közösségen belül is megoszlanak a vélemények és érdekek a deszegregációval kapcsolatban. A tulajdonosok és bérlők a deszegregációra gyakran a jobb élet lehetőségeként tekintenek, míg a kiszolgáltatottabb lakók, akik nem rendelkeznek lakáshasználati joggal, egyfajta felülről jövő kitelepítési folyamatként élik azt meg, amely a legalapvetőbb szinten veszélyezteti életüket, megsértve lakhatáshoz való jogukat. Ez a konfliktus a közösségen belül olyan mély, hogy *„azok, akik rendelkeznek ingatlanval vagy bérlettel, szó szerint megölnék az önkényes lakáshasználókat”* (idézet egy önkényes lakáshasználó roma nőtől). Ezek a lehetőségbeli különbségek gátat szabnak a marginalizált roma lakók összefogásának és közös érdekképviseletének.³ A helyi közösség belső fragmentációjának feloldása a RAK folyamat kapacitásán túlmutat, különösen mivel a viták nemcsak a deszegregációs folyamattal kapcsolatos különböző érdekekhez kapcsolódnak, hanem

³ Eddig egyetlen önkényes lakáshasználót vagy jogcím nélküli családot sem kényszerítettek fizikailag otthona elhagyására, minden család „önkéntesen” ment el lakásának lerombolása előtt néhány nappal. Továbbá, habár a legtöbb tulajdonos és bérló örömmel hagyja el a szegregált területet a lakhatási körülmények miatt, hangsúlyozzák, hogy a hely *„nem ilyen volt ezelőtt”* és *„régén jó volt itt lakni”*. Azok a változások, melyekre utalnak, a korábbi helyi szakpolitikák következményei, beleértve a korábbi deszegregációs/kitelepítési gyakorlatokat (a Rep-téren élő családok kiköltöztetése, majd jelen szegregátumba való beköltözése önkényes lakásfoglalóként) és a közszolgáltatók területhez való hozzáállását. A fentiek is rámutatnak a „kitelepítés” koncepciójának rugalmas jellegére: az sokkal többet takar a fizikailag kényszerített költözésnél. Ami elsőre önkéntes költözésnek tűnik, az a területi diszkrimináció történeti folyamatainak, egyfajta „lassú erőszaknak” az eredménye is lehet (lásd még Elliott-Cooper et al., 2020).

a „régik lakók” (azok a családok, akik azóta élnek a szegregált területen, amióta az az 1970-es években létrejött, főként tulajdonosok vagy bérlők) és az „újonnan érkezők” (olyan családok, akik később önkényes lakáshasználóként költöztek a területre, főként a Reptér szegregált településrész felszámolása után) között érzékelhető megosztottsághoz is. A régi lakók az újonnan érkezőket hajlamosak devianciával és a lakókörnyezetük minőségi romlásával azonosítani, például a rendtelenebb környezettel, ami tele van szeméttel és patkányokkal; illetve olyan társadalmi problémákkal, mint a túlzott droghasználat vagy szexmunka megjelenése a szegregátumban. Narratíváikban kevésbé jelenik meg az állam, illetve az önkormányzat szerepe a lakhatási körülményeik minőségének biztosításában, mint például minőségi oktatáshoz, bejelentett munkához való hozzáférés a szegregált területről, a közösségi közlekedés elérhetősége stb. A deprivált körülmények miatt *„lehetetlen normálisan gyermeket nevelni”* (roma édesanya) a szegregátumban. A közösségen belüli „régik” és „új” lakos megosztottságot tovább súlyosbítja a városvezetés által alkalmazott deszegregációs politika.

*A RAK hatása a helyi deszegregációs politikára –
a roma vezetők képessé tétele*

Habár a deszegregáció a RAK folyamathoz közvetlenül nem kapcsolódik (az abban meghatározott, elérni kívánt célok közt nem szerepel), a RAK egyértelműen hat a deszegregációs folyamatra a *roma vezetők politikai helyzetének megerősítésén* keresztül. E hatások *kétéltűek*. Egyrészt a roma vezetők sok szempontból képessé váltak a közösség képviselőit, hozzájárulva ezáltal olyan megoldások létrehozásához, melyek a korábbi deszegregációs kezdeményezésekből hiányoztak. Ezek a szegregált családok helyzetére, szükségleteire és érdekeire reflektáló, személyre/családra szabott lakhatási megoldások a tulajdonosok és bérlők esetében, illetve a korábban tárgyalt válságkezelések bevezetése.

Másrészt a *roma vezetők megerősített politikai pozíciójának megvannak a maga kihívásai* is (Málovics et al., 2019b). A befolyásos helyi politikai szereplők (városvezetés) kompromisszumokat várnak el támogatásukért cserébe. Többek között „hallgatást”, amelynek értelmében a roma vezetőknek nem szabad hangoztatniuk a deszegregációs folyamattal kapcsolatos problémákat, beleértve ebbe a kompenzációra nem jogosult jogcím nélküli és önkényes lakásfoglaló lakók helyzetét. A roma vezetők attól tartanak, hogy az ilyen problémák felemlegetésének az önkormányzati támogatás visszavonása és a teljes deszegregációs folyamat leállítása lehet a következménye. *„Még*

a tanodára sem fogjuk megkapni a támogatást, ha túlságosan hangoztatjuk ezt a problémát” magyarázta egyikük. Így a képviselet a gyakorlatban kimerül abban, hogy a roma vezetők a települési önkormányzat által kijelölt mozgástéren belül igyekeznek a lehető legtöbbet megtenni az érintettekért. *„Ez [a legkiszolgáltatottabb, kompenzációra nem jogosult lakók helyzetével kapcsolatos nyilvános beszéd – a Szerzők] azt jelentené, hogy a városi önkormányzat leállítaná a teljes folyamatot. Azoknak a romáknak kellene ártanom, akik be akarnak illeszkedni, azok érdekéért, akik nem képesek vagy nem akarnak együttműködni és beilleszkedni?”* (idézet egy roma vezetőől). Az önkormányzat szabta szűk keretek között a roma vezetők nem képviselik az összes érintett roma érdekeit, és narratíváikban ők sem vitatják a közösség „érdemes” és „érdemtelen” szegényekre való felosztását. Az önkormányzat deszegregációs szakpolitikáját alapjaiban nem kérdőjelezzik meg amiatt, hogy az a roma emberek lakhatáshoz való alapvető jogát sérti.

RAK és deszegregációs politika: transzformatív szándékok, reformista eredmények?

Hogyan értékelhetjük a RAK folyamat transzformatív potenciálját az autonómia, a képessé tétel és a szolidaritás korábban bemutatott különböző értelmezési kereteinek fényében? Hogyan befolyásolják a többszörös hatalmi aszimmetriák és a politikai kérdésekben való közösségi megosztottság a RAK transzformatív törekvéseinek gyakorlati megvalósulását a deszegregációval kapcsolatos politikai döntéshozatal kapcsán?

Egyrészt az elmúlt 15 évben egyértelmű változások mentek végbe a helyi deszegregációs politikában, és a jelenlegi deszegregációs folyamat sok szempontból humánusabb a korábbiaknál. A szegregátum lakóinak legalább a fele támogatja a deszegregációt, mivel szeretnének társadalmi-gazdasági helyzetükön javítani azzal, hogy egy rendezettebb környezetbe költöznek. Részben a RAK folyamatnak köszönhető, hogy ez a csoport a korábbinál erőteljesebb képviselettel rendelkezik a helyi politikai életben és a deszegregációs folyamatban, köszönhetően a helyi roma vezetők megerősödött helyzetének.

Ez a hatás nem tekinthető azonban átalakító jellegűnek korábbi meghatározásaink értelmében, mivel nincs benne ellenhegemón törekvés. A folyamatra a filantropikus szolidaritás jellemző: a lakás-használati jogcímmel nem rendelkezők támogatásának feltétele az asszimilációs és alkalmazkodási képességük a többségi társadalomhoz. Az autonómia ellenhegemón fogalmának kialakítása helyett, amely méltóságot adhatna a legkiszolgáltatottabb lakóknak, az ön-

kormányzat megkérdőjelezi e lakók lakhatáshoz való jogát. Az autonómia logikája jelen esetben libertárius: a szegénységet etnicizálja, és felosztja a közösséget „érdemes” és „érdemtelen” szegényekre. Mivel a RAK folyamat által megerősített helyi vezetők elfogadják e kereteket, a folyamat végeredményben megerősítette a deszegregációs politika individualizáló logikáját ahelyett, hogy alapjaiban kérdőjelezte volna meg annak elnyomó jellegét, a vonatkozó hatalmi aszimmetriákat és azon lakhatási politikát, amely a középosztálybeli igényeket és érdekeket helyezi előtérbe a legkiszolgáltatottabbak kárára.

A helyi roma képviselők politikai képessé tétele nem erősítette meg a részvételi demokráciát a roma közösségen belül. A lakhatási politika vonatkozásában nem változott a leginkább perifériára szorult helyi roma lakosok helyzete – a RAK esetükben nem megszüntette a függőséget/kiszolgáltatottságot, hanem megváltoztatta azt. Az új függőségeknek két szintje figyelhető meg. Először is, miközben a roma képviselők jobban hozzáférnek a városi erőforrásokhoz és politikai döntéshozatalhoz, pénzügyileg függővé váltak a városi önkormányzattól, és félnek e bevételi forrás elvesztésétől.⁴ Másodsor, a helyi roma közösség, legalábbis a deszegregáció vonatkozásában, nagyobb mértékben függ képviselőitől, akik egyfelől sok problémának hangot adnak a deszegregációs folyamat során, másfelől viszont a leginkább perifériára szorult lakók érdekeit nem képesek képviselni, egyebek mellett a települési önkormányzattól való pénzügyi függőség okán. A fentiek azt jelentik, hogy a folyamatban párhuzamosan zajlanak *a politikai képessé tétel (empowerment) és a képessé tétel csökkenésének (disempowerment) folyamatai*, és a közösség képviselőinek magasabb fokú képessé tétele egyértelműen a RAK folyamat deszegregációs folyamattal kapcsolatos átalakító (transzformatív) hatásának ellenében hat. A szolidaritás demokratikus formája helyett a deszegregációs politika paternalista kapcsolatok sorát építette ki – és ezen a RAK nem volt képes változtatni.

⁴ Habár a RAK támogatja a tabutémák megvitatását (Bradbury–Reason, 2003, 165. o.), a pénzügyi függőségnek vannak olyan aspektusai, melyek rejtve maradhatnak a kutatók előtt. Például egy pályázati dokumentum szerint az önkormányzat egy bizonyos összeget fizet annak a személynek, aki a szegregált közösség tagjaként facilitátorként működik közre a deszegregációs folyamatban. A pályázati dokumentáció alapján könnyen elképzelhető (ám biztosan nem tudjuk), hogy egyik RAK partnerünk, egy helyi roma vezető játszotta ezt a szerepet, ám ő soha nem említett nekünk ilyen szerződést/kapcsolatot. Mi pedig úgy éreztük/érezzük, hogy ez túl kényes téma ahhoz, hogy rákérdezzünk, viszont így bizonytalanok vagyunk azzal kapcsolatban, hogy neki van-e bármilyen szerződése az önkormányzattal a deszegregációs folyamat vonatkozásában, és ha van, akkor ez vajon hatással van-e az ő személyes érdekeltségeire a folyamat során.

A roma vezetők és aktivista-kutatók hiába osztják elveken és elméletben az autonómia relációs megközelítésének, a képessé tétel részvételi típusának és a demokratikus szolidaritásnak a kívánatosságát és szükségességét, a RAK-on belüli politikai képessé tétel szükségszerűen viszonylagos, azt a politikai színtérre jellemző rendkívül egyenlőtlen hatalmi viszonyok korlátozzák. Továbbra is a helyi önkormányzat rendelkezik fő politikai döntéshozói hatalommal a deszegregációs folyamat vonatkozásában. A települési önkormányzat által a szegregált közösség számára kínált alternatívák szerint: vagy (1) gondoskodnak az „érdemes” szegényekről, akik képesek és hajlandók a fehér középosztálybeli normák irányába elmozdulni, a szélesebb társadalomba asszimilálódni, míg a legsérülékenyebbek érdekeit negligálják, vagy pedig (2) a teljes deszegregációs folyamatot leállítják. A roma vezetők így választás elé kerültek: vagy (1) támogatnak egy olyan folyamatot, amely rövid távú, biztos előnyöket jelent a szegregált közösség egy részének, míg a másik részét rosszabb helyzetbe hozza, vagy (2) megpróbálnak mindenkit képviselni, amely egy hosszabb távú és nagyfokú bizonytalansággal (nem pedig garantált sikerrel) járó, adott esetben végül a közösség tagjai közül gyakorlatilag senkinek nem kedvező folyamatot jelent(ett volna).

Habár a roma képviselők politikai hatalma (befolyásolóképesége) és erőforrásbázisa jelentősen nőtt az elmúlt 10 évben, még mindig messze vannak attól, hogy képesnek érezzék magukat a városvezetés hatalmi dominanciájának (hosszabb távú) megkérdőjelezésére és az önkormányzat terveinek befogadóbb, a legelesettebbekkel is törődő irányba történő befolyásolására.⁵ Így a városvezetés a roma vezetőket (az ő „részvételüket”) részben az ellentmondásos helyzet pacifikálására, a leginkább perifériára szorult lakók kártérítés nélküli kitelepítésével kapcsolatos döntések legitimálására használja. Ezt a szegregált közösségen belüli már meglévő és *a deszegregáció kapcsán tovább mélyült megosztottság, érdekellentét és véleménykülönbség* miatt lehet megtenni – amely, mint láttuk, nem független sem a korábbi helyi közpolitikai döntésektől, folyamatoktól, sem pedig jelen deszegregációs (szak)politikától.

⁵ Számos ok létezhet a városvezetés attitűdjére az ingatlan nem rendelkező lakók érdekeinek a vonatkozásában. Az egyik ilyen lehet, hogy az utilitarista politika (politikai döntéshozók) számára egyszerűen nem „kifizetődő” a stigmatizált, többség által arra érdemtelennek vélt helyi lakosokról való gondoskodás (Gans, 1994). További ok lehet, hogy az érdemi támogatás nyújtása a legkiszolgáltatottabbak számára, akik gyakran többszörös hátrányokkal küzdenek (megbélyegzés, szegénység, oktatáshoz való hozzáférés hiánya, függőségek, mentális problémák stb.), sokkal összetettebb és hosszabb távú folyamat, mint az egyszerűbb (akár negligáló) megoldások irányába elmozdulni.

A városvezetés így döntő hatalommal rendelkezik a deszegregációs folyamat kereteinek a meghatározása kapcsán, kijelölve azt, hogy a helyi lakók érdekei miként jelenhetnek meg a folyamatban. Ebből fakadóan a *folyamatból a történések és következmények szintjén még a filantropikus szolidaritás is hiányzik, amikor a lakhatási jogcímmel nem rendelkezőkről van szó*. Habár jelen RAK, más RAK folyamatokhoz hasonlóan, folyamatos csoportos reflexión (hol szabályosabb, hol kevésbé szabályos akció-reflexiók fázisokon) alapul (Málovics et al., 2021), és erősen kritikai szempontú megközelítésként fontos alapelve a fennálló struktúra folyamatos újraértékelése, a deszegregációs folyamat esetében nem sikerült megkérdőjelezni a domináns „játékszabályokat”, ami számos erkölcsi és gyakorlati dilemmát okoz a roma vezetők és kutató-aktivisták számára. Az alapvető hatalmi aszimmetria fennmaradása következtében a városvezetés hatékonyan veszi rá a roma vezetőket a deszegregáció legitimálására azáltal, hogy folyamatosan konzultál velük a folyamat kapcsán, így teremtve meg az együttműködő döntéshozatal látszatát. A roma képviselők tisztában vannak a deszegregációs folyamat erkölcsileg és praktikusán problémás jellegével és a legszegényebbekre gyakorolt negatív hatásaival, viszont tehetetlennek érzik magukat a városvezetés szándékaival, hatalmával szemben. Ez egy *reformista* irányba mozdítja őket: rendre úgy döntenek, hogy nyilvánosan csendben maradnak a legkiszolgáltatottabbak kismizmizésével kapcsolatban, abban a reményben, hogy a viszonylag jobb körülmények között élő, szintén marginalizált, szegregált és stigmatizált roma lakosok előnyökhöz jutnak. Míg a reflexió segít ezen erkölcsi dilemmák azonosításában, feloldani nem tudja azokat.

E hatalmi aszimmetria bennünk, kutató-aktivistákban is a tehetetlenség érzését kelti. Elméletben természetesen a RAK ideájának megfelelően egy minden marginalizált, stigmatizált érintett szempontjaira tekintettel lévő, „befogadóbb” deszegregációs politika iránti küzdelem mellett köteleződünk el. Ám mit tegyünk, ha ilyen folyamatot nem tudunk létrehozni? Ha a megosztott közösségen belül a leginkább marginalizált lakosok érdekeinek képviselője potenciálisan veszélyezteti számos szintén mélyszegénységben élő, stigmatizált, szegregált család számára a jobb élet lehetőségét, megfelelőbb lakhatási körülmények között? Miből fakad(hat) a legitimitásunk a legkiszolgáltatottabbak képviselőjére azon az áron, hogy közben más, szintén kiszolgáltatott érintettek jobb életre való esélyét kockáztatjuk? Döntsünk tehát úgy, hogy „csendben maradunk”, azaz nem avatkozunk be a leginkább marginalizált helyzetben lévőket még további elnyomással sújtó folyamatba? E dilemmák következménye a hezitálás és tétlenség: ilyen mértékben nem avatkoztunk be a deszegregációs

folyamatba és közösségi partnereinkre (gyakorlatilag a roma képviselőkre) hagyjuk a döntést (és hárítjuk a felelősséget) – természetesen a praktikus és morális dilemmák alapos megvitatása után.

Így a deszegregáció esetében a *RAK folyamat nem alakította át alapjaiban a (szak)politikai döntéshozatalt*. Nem segített elő radikális változást, hanem megelegetett az autonómia, a szolidaritás és a képessé tétel hegemon megközelítéseivel, amely azonban meglehetősen korlátozott és paternalista segítséget jelent a szegregált közösség leginkább perifériára szorult, legkiszolgáltatottabb lakói számára – akik lakhatási jogaiktól megfosztottak, és akiknek a lakhatása a deszegregációs folyamat eredményeképpen az önkormányzat jóindulatától vált függővé. Az önkormányzat ráadásul még csak nem is nyilvános és transzparens módon dönti el azt, hogy melyik jogcím nélküli lakásfoglaló „képes” beilleszkedni a többségi társadalomba és ezáltal jogosult válságlakásra, és melyik nem. Ez a fajta (szak)politika nem reflektál a romákat sújtó elnyomás strukturális jellegére, nem erősíti fel a legkiszolgáltatottabbak hangját, sőt megerősít egy olyan helyzetet, melyben a formális tulajdonosi és bérlői jogok és az asszimilációs ígéret azok a tényezők, amelyek meghatározzák emberek, családok lakhatással kapcsolatos jövőjét. A RAK folyamat tehát nem volt képes transzformatív módon megkérdőjelezni a (deszegregáció kapcsán jelentkező, domináns) alapvető játékszabályokat. Továbbá nem következtek be olyan, egyértelműen transzformatív jellegű változások, mint például a lakhatás piaci jellegének megszüntetése (decommodification) (Slater, 2009), azaz a lakhatás használati értékének elismerése a csereértékkel szemben (Udvarhelyi, 2013), vagy a „helyben maradás jogának” (Elliott-Cooper et al., 2020) elismerése.

Záró gondolatok

Első kutatási kérdésünk kapcsán arra voltunk kíváncsiak, hogy miként ragadható meg az átalakulás fogalma oly módon, hogy az a RAK által alkalmazott átalakulás fogalommal mint ideával összhangban egy mélyreható, rendszerszintű átalakulás felé mutasson, és ne „csupán” reformista legyen, amely ugyan adott rendszeren belül akár kedvezőnek is értékelhető, ám ugyanakkor a meglévő hatalmi egyensúlytalanságokat még meg is erősíti.

A RAK transzformatív képességének értékelése a szóban forgó társadalmi probléma, illetve az átalakulás fogalmának szélesebb körű meghatározásától (értelmezésétől) és leginkább a folyamatban részt vevők értékelésétől függ. Következtetésünk ugyanakkor, hogy az autonómia, a képessé tétel és a szolidaritás különböző fogalmi meghatározásai, különösen a folyamatban a RAK alapelvei mentén és ide-

ája szellemében részt vevő kutató-aktivista szereplők számára, segíthetnek értékelni a RAK képességét (képtelenségét) a transzformatív jellegű politikai változások előidézése kapcsán.

Második kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy hogyan hatnak a valós (szak)politikai döntéseket jellemző többszörös hatalmi aszimmetriák, valamint a szakpolitikákkal kapcsolatos ellentétes közösségen belüli érdekek és megosztottság a RAK (szak)politikai átalakítást célzó erőfeszítéseinek és ideájának megvalósítására a gyakorlatban. Először is, a politikai képesség tétele fontos feltétele az átalakulásnak, azonban ennek (szak)politikára gyakorolt hatásai hatalmi és függőségi viszonyoktól, valamint elnyomó struktúrák bonyolult kölcsönhatásaitól függenek. A marginalizált közösségek képesség tételenek folyamata, következményei és szakpolitikára gyakorolt hatásai nem egyszerűsíthetők le a „*hangot ad(t)unk a marginalizált közösségnek*” divatos, pozitív hangvételű szlogenjére. Esetünkben például a helyi deszegregációs (lakhatási) politika kapcsán a közösségi vezetők növekvő hatalma és befolyása (képesség tétele) nem járt a leginkább perifériára szorult és kiszolgáltatottabb közösségi tagok hatékonyabb érdekképviseletével. A képesség tételi folyamat relatív és egyenlőtlen jellege a hatalmi különbségek és függőségek új formáit hozta létre. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a roma képviselők hajlamossá váltak elhallgatni a városvezetés és a roma közösség közötti alapvető hatalmi aszimmetriát és legitimálni egy olyan helyzetet, amelyben a deszegregáció városvezetés által diktált logikája nem kérdőjeleződik meg nyilvánosan. A közösség megosztottságának következtében a deszegregációs politika kapcsán a közösség többi tagjához képest megnövekedett hatalommal bíró roma vezetők számára a folyamat feloldhatatlan erkölcsi és praktikus dilemmákhoz vezetett. Ennek kapcsán úgy érezték, el kell fogadniuk a számukra (és közösségük számára) a városi önkormányzat által kijelölt játékszabályokat. Az, hogy a legelesettebb közösségi tagok számára is befogadó helyzet kialakítása érdekében a közösség jelentős része biztos előnyeinek elvesztését kell kockáztatniuk, ráadásul olyan módon, hogy a jövőbeni kívánatos és pozitív (szak)politikai helyzet esetleg létre sem jön, többet nyomott a latban, mint a legkiszolgáltatottabbak szorult helyzete. A legkiszolgáltatottabbak így paradox módon kevésbé láthatóvá váltak egy látszólag (kívülről nézve) részvételi (konzultációs) folyamat következményeképpen.

Másodszor, a marginalizált érintettek politikai képesség tétele nem vezet szükségszerűen a hegemon társadalmi és erkölcsi értékek, struktúrák megkérdőjelezéséhez. A deszegregációs politika (továbbra is) a fehér, középosztálybeli életstílust (életmodellt/társadalmi modellt) támogatja, így azokat, akik hajlandóak beilleszkedni a munka,

háztartás, család és tulajdon hegemon kultúrájába, partnerként és megfelelő jutalmazással üdvözli a politika. Ennek ára azonban az, hogy a hegemonián kívül állókat deviánsként vagy „érdemtelen” szegényekként minősítik, ezáltal tovább erősítve periférikus helyzetüket és hatalomfosztottságukat.

Harmadszor, a közösségen belüli megosztottság dilemma elé állította az aktivista-kutatókat: a roma vezetőket támogassák-e a fennálló hatalmi kereteken és kapcsolatokon belül elérhető „győzelmek” kiharcolásában, vagy egy bizonytalanabb, hosszabb távú és radikálisabb kihívást ösztönözzenek, ami akár az egész közösség számára biztosítana előnyöket hosszabb távon (a deszegregációs folyamat beszüntetésének jelenbeli, sok közösségi tag számára nagyon magas, jól azonosítható, biztos költségei mellett). A problémát itt részben az aktivista-kutató pozíciójának demokratikus legitimitása (legitimitásának hiánya) jelenti közösségi konfliktushelyzetben.

Tapasztalataink rámutatnak néhány, a RAK gyakorlata során jelentkező nehézségre a transzformatív (szak)politikai változások előidézése kapcsán. Az uralkodó hatalmi viszonyok, értékek és társadalmi struktúrák érdemi (transzformatív) megkérdőjelezése, az elnyomás csökkentése és a társadalmi igazságosság elősegítése gyakorlati és erkölcsi szempontból is komoly kihívást jelent olyan helyzetekben, ahol a hatalmi viszonyok rendkívül aszimmetrikusak. Az, hogy a RAK képes a közösség vagy éppen közösségi vezetők/képviselők politikai pozícióját megerősíteni, (1) nem magától értetődő; és (2) nem is minden esetben garantálja a legkiszolgáltatottabb közösségi tagok védelmét. Különösen nem olyan esetekben, ahol a közösség megosztott adott (szak)politikai kérdés és beavatkozás kapcsán. Sőt, a RAK akár meg is erősíthet elnyomó értelmezési kereteket és hatalmi viszonyokat, amennyiben (szándékai ellenére) hozzájárul nézeteltérések elhallgattatásához és fennálló helyzetek legitimálásához. Ezért egyetértünk Smith és szerzőtársai (2010) megállapításával, mely szerint *szakadék tátong a RAK idealizmusa és a gyakorlatban történő alkalmazásának valósága között*. E problémák elkerüléséhez egyfelől elengedhetetlen nyíltan és őszintén szembenézni ennek (azaz a RAK potenciális reformista és elnyomó hatásainak) a lehetőségével; kritikusan reflektálni a közösségeket megosztó helyzetekre és az ezeket jellemző egyenlőtlen hatalmi viszonyokra; valamint a befolyásos politikai döntéshozókkal történő együttműködés veszélyeire és kihívásaira.

Végezetül, a strukturális átalakulás és a politikai képessé tétel hosszú távú folyamatok, amelyek több évtizedet igényelhetnek. Lévé tanulmányunk a társadalomtudományi kutatásokban, még RAK-

ban is szokatlanul hosszú, a (gyökeres) társadalmi változások szempontjából azonban még mindig rövid időkeretet vett elemzési alapul, elképzelhető, hogy ami kisebb mértékű és ellentmondásos (szak)politikai reformnak tűnik jelenleg, az nem más, mint átmenet a transzformáció irányába. Ugyanakkor erre nincs garancia, hiszen ez ugyanúgy tükrözheti a hegemon intézmények képességét a radikális kihívások „elnyelésére”, pacifikálására, valamint ezen intézmények „ragaszkodását” a probléma általuk kialakított értelmezési keretéhez (az intézményi környezet tehetetlenségét). Akárhogyan is, mindegyik esetben szükség van további önreflexióra az elnyomó struktúrák erejének, tehetetlenségének vonatkozásában (beleértve ebbe a kapitalizmust és a neoliberalizmust), és olyan RAK módszerek alkalmazására vagy kifejlesztésére, melyek egy radikálisabb strukturális átalakulást eredményezhetnek.

HIVATKOZÁSOK

Arieli, D.–Friedman, V. J.–Agbaria, K. (2009): *The paradox of participation in action research*; *Action Research* 7 (3), 263–290.

Avelino, F.–Wittmayer, J. M.–Pel, B.–Weaver, P.–Dimitru, A.–Haxeltine, A.–Kemp, R.–Jørgensen, S. M.–Bauler, T.–Ruijsink, S.–O'Riordan, T. (2019): *Transformative social innovation and (dis)empowerment*; *Technological Forecasting and Social Change* 145, 195–206.

Bessone, M.–Doytcheva, M.–Duez, J-B.–Girard, C.–de Latour, S. G. (2014): *Integrating or segregating Roma migrants in France in the name of respect: A spatial analysis of the villages d'insertion*; *Journal of Urban Affairs* 36 (2), 182–196.

Bradbury, H.–Reason, P. (2003): *Action research: An opportunity for revitalizing research purpose and practices*; *Qualitative Social Work* 2, 155–175.

Bradbury, H.–Waddell, S.–O'Brien, K.–Apgar, M.–Teehankee, B.–Fazey, I. (2019): *Editorial: A call to Action Research for Transformations: The times demand it*; *Action Research* 17 (1), 3–10.

Clover, D. (2011): *Successes and challenges of feminist arts-based participatory methodologies with homeless/street-involved women in Victoria*; *Action Research* 9 (1), 12–26.

Coghlan, D.–Brydon-Miller, M. (szerk.) (2015): *The SAGE Encyclopedia of Action Research*; SAGE, London

- Dagnino, E. (2011): *Civil Society in Latin America*; in: Edwards, M. (szerk.): *The Oxford Handbook of Civil Society*; Oxford University Press, Oxford, New York, 122–133.
- Dick, B. (2015): *Reflections on the SAGE Encyclopedia of Action Research and what it says about action research and its methodologies*; *Action Research* 13 (4), 431–444.
- Dillon, M. (2014): *A Foucauldian analysis of power relations in an action research study*; *Action Research* 12 (2), 209–223.
- Domokos V.–Herczeg B. (2010): *Terra Incognita: magyarországi szegény- és cigánytelepek felmérése – első eredmények*; *Szociológiai Szemle* 3, 82–99.
- Elliott-Cooper, A.–Hubbard, P.–Lees, L. (2020): *Moving beyond Marcuse: Gentrification, displacement and the violence of un-homing*; *Progress in Human Geography* 44 (3), 492–509.
- Ercse K. (2018): *Az állam által ösztönzött, egyházasszisztált szegregáció mechanizmusa*; in: Fejes, J. B.–Szűcs, N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*; Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 177–199.
- Fejes J. B.–Szűcs N. (2018): *Az oktatási integráció ügye a 2010-es évek végén*; in: Fejes J. B.–Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*; Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 11–30.
- Feola, G. (2015): *Societal transformation in response to global environmental change: A review of emerging concepts*; *Ambio* 44, 376–390.
- Gans, H. (1994): *Positive functions of the undeserving poor: Uses of the underclass in America*; *Politics and Society* 22, 269–283.
- Gébert, J.–Bajmócy, Z.–Málovics, Gy.–Pataki, Gy. (2016): *Eszközöktől a jóllétig. A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben*; *Tér és Társadalom* 30 (2), 23–44.
- Greenwood, D. J. (2015): *An analysis of the theory/concept entries in the SAGE Encyclopedia of Action Research: What we can learn about action research in general from the encyclopedia*; *Action Research* 13 (2), 198–213.
- Harper, K.–Steger, T.–Filčak, R. (2009): *Environmental Justice and Roma Communities; in. Central and Eastern Europe*; *Environmental Policy and Governance* 19 (4), 251–268.

Hickey, S.–Mohan, G. (szerk.) (2004): *Participation: From Tyranny to Transformation? Exploring New Approaches to Participation in Development*; Zed Books, London

Hopwood, B.–Mellor, M.–O'Brien, G. (2005): *Sustainable Development: Mapping Different Approaches*; Sustainable Development 13 (1), 38–52.

Jewkes, R.–Murcott, A. (1998): *Community representatives: representing the "community"?*; Social Science & Medicine 46 (7), 843–858.

Kemény I.–Janky B.–Lengyel G. (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*; Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest

Kemmis, S.–McTaggart, R. (2015): *Critical participatory Action Research*; in: Coghlan, D.–Brydon-Miller, M. (szerk.) (2015): *The SAGE Encyclopedia of Action Research*; SAGE, London, 208–211.

Kertesi G.–Kézdi G. (2010): *Roma employment in Hungary after the post-communist transition*; Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Budapest

Kóczé A. (2016): *Romani women and the paradoxes of neoliberalism: Race, gender and class in the era of late capitalism in East-Central Europe*; Kováts E. (szerk.): *Solidarity in struggle. Feminist perspectives on neoliberalism in East-Central Europe*; Friedrich Ebert Stiftung, Budapest, 42–53.

Kovai C. (2015): *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*; Tézisfüzet. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Kulturatudományi Doktori Program

Kovai C. (2018): *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*; L'Harmattan, Budapest

Ladányi J. (2012): *Leselejtezettek. A kirekesztett népesség társadalom- és térszerkezeti elhelyezkedésének átalakulása Magyarországon a piaccgazdasági átmenet időszakában*; L'Harmattan, Budapest

Laville, J.-L. (2014): *The social and solidarity economy: A theoretical and plural framework*; in: Defourny J.–Hulgård, L.–Pestoff, V. A. (szerk.): *Social Enterprise and the Third Sector. Changing European Landscapes in a Comparative Perspective*; Routledge, London, 102–114.

Lees, L. (2008): *Gentrification and social mixing: Towards an inclusive urban renaissance?*; Urban Studies 45 (12), 2449–2470.

- L'Etang, S.–Theron, L. (2011): *A critical reflection on the participatory action process involved in the development of a Cognitive-behavioural based Counselling Intervention Programme for youth living with HIV/AIDS in a rural South African town*; *Action Research* 10 (1), 5–21.
- Letiecq, B.–Schmalzbauer, L. (2012): *Community-based participatory research with Mexican migrants in a new rural destination: A good fit?*; *Action Research* 10 (3), 244–259.
- Mackenzie, C. (2014a): *The importance of relational autonomy and capabilities for an ethics of vulnerability*; in: Mackenzie, C.–Rogers, W.–Dodds, S. (szerk.): *Vulnerability. New essays in ethics and feminist philosophy*; Oxford University Press, Oxford, New York, 33–59.
- Mackenzie, C. (2014b): *Three dimensions of autonomy: A relational analysis*; in: Veltman, A.–Piper, M. (szerk.). *Autonomy, oppression, and gender*; Oxford University Press, Oxford, New York, 15–41.
- Maestri, G. (2017): *Struggles and ambiguities over political subjectivities in the camp: Roma camp dwellers between neoliberal and urban citizenship in Italy*; *Citizenship Studies* 21 (6), 640–656.
- Málovics Gy.–Cretan, R.–Méreiné Berki B.–Tóth J. (2019a): *Urban Roma, segregation and place attachment in Szeged, Hungary*; *Area* 51, 72–83.
- Málovics Gy.–Cretan, R.–Méreiné Berki B.–Tóth J. (2019b): *Socio-environmental justice, participatory development, and empowerment of segregated urban Roma: Lessons from Szeged, Hungary*; *Cities* 91, 137–145.
- Málovics Gy.–Méreiné Berki B.–Pataki Gy.–Juhász J.–Pálné Mihók B.–Szentistványi I.–Nagy M.–Tóth J. (2021): *Confronting espoused theories with theories-in-use: Challenges of participatory action research (PAR) with marginalized communities in contributing to social change and theory building*; *Action Research* 19 (2), 255–276. <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1476750318774389>
- McIntosh, P. (1992): *White Privilege: Unpacking the Invisible Knapsack*; in: Vita Kesselman, A.–McNair, L. D.–Schniedewind, N. (szerk.): *Women: Images and Realities, a Multicultural Anthology*; Mayfield, Mountain View, 358–361.
- Maya, P. C.–Boada, S. W. (2019): *Kalí– NGOs and the Spanish Model: A Resistant or Complacent Framework?* in: Kóczé, A.–Zentai, V.–Jovanovic, J.–Vincze, E. (szerk.): *The Romani women's movement*; Routledge, London, New York, 227–246.

Méreiné Berki B.–Málovics Gy. (2020): *Városi deszegregáció, társadalmilag heterogén lakóközösségek, társadalmi tőke – egy hazai városi szegregátum felszámolásának tapasztalatai*; *Tér és Társadalom* 34 (2), 35–66.

Narayan, D. (2002): *Empowerment and Poverty Reduction. A Sourcebook*; The World Bank, Washington

Oprea, A.–Silverman, C. (2019): *Concluding remarks: Promises and Prospects of the Romani Women’s Movement in Central and Eastern Europe*; in: Kóczé, A.–Zentai, V.–Jovanovic, J.–Vincze, E. (szerk.): *The Romani women’s movement*; Routledge, New York, 247–264.

Paniagua-Rodríguez, A.–Bereményi, B. Á. (2019): *Legitimising inequality? The governance of ‘Others’ through participatory initiatives in schools*; *Compare: A Journal of Comparative and International Education* 49 (1), 115–131.

Pant, M. (2015): *Empowerment*; in: Coghlan, D.–Brydon-Miller, M. (szerk.) (2015): *The SAGE Encyclopedia of Action Research*; SAGE, London, 290–292.

Panu, M. (2015): *Participatory Action Research*; in: Coghlan, D.–Brydon-Miller, M. (szerk.) (2015): *The SAGE Encyclopedia of Action Research*; SAGE, London, 583–588.

Powell, R.–van Baar, H. (2019): *The Invisibilization of Anti-Roma Racisms*; in: van Baar, H.–Ivasiuc, A.–Kreide, R. (szerk.): *The Securitization of the Roma in Europe*; Palgrave Macmillan, London, 91–113.

Schugurensky, D. (2015): *Freire, Paulo*; in: Coghlan, D.–Brydon-Miller, M. (szerk.): *The SAGE Encyclopedia of Action Research*; SAGE, London, 367–370.

Seifer, S. D.–Gottlieb, B. (2010): *Transformation through partnerships*; *Progress in Community Health Partnerships: Research, Education, and Action* 4 (1), 1–3.

Slater, T. (2006): *The Eviction of Critical Perspectives from Gentrification Research*; *International Journal of Urban and Regional Research* 30 (4), 737–757.

Slater, T. (2009): *Missing Marcuse: On gentrification and displacement*; *City* 13 (2–3), 292–311.

Smith, L.–Bratini, L.–Chambers, D-A.–Jensen, R. V.–Romero, L. (2010): *Between idealism and reality: Meeting the challenges of participatory action research*; *Action Research* 8 (4), 407–425.

Snoeren, M. M. W. C.–Niessen, T. J. H.–Abma, T. A. (2012): *Engagement enacted: Essentials of initiating an action research project*, Action Research 10 (2), 189–204.

Steger, T. (2007): *Making the Case for Environmental Justice in Central and Eastern Europe*; Budapest: CEPL-HEAL-The Coalition for Environmental Justice, https://www.env-health.org/IMG/pdf/ceu_teljes_pdf.pdf (2022.02.15-i állapot szerint.)

Szőke A. (2015): *A ‘Road to Work’? The reworking of deservedness, social citizenship and public work programmes in rural Hungary*; Citizenship Studies 19 (6–7), 734–750.

Travers, R.–Pyne, J.–Bauer, G.–Munro, L.–Giambrone, B.–Hammond, R.–Scanlon, K. (2013): *‘Community control’ in CBPR: Challenges experienced and questions raised from the Trans PULSE project*; Action Research 11 (4), 403–422.

Udvarhelyi É. T. (2013): *(In)justice on the streets: The long housing crisis in Hungary from above and below*; Unpublished PhD thesis, Environmental Psychology, Graduate Center City University of New York

van Baar, H. (2012): *Socio-Economic Mobility and Neo-Liberal Governmentality in Post-Socialist Europe: Activation and the Dehumanisation of the Roma*; Journal of Ethnic and Migration Studies 38 (8), 1289–1304.

Zhao, J. (2015): *Confucian Principles*; in: Coghlan, D.–Brydon-Miller, M. (szerk.): *The SAGE Encyclopedia of Action Research*; SAGE, London, 175–178.